

PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES

Ірина М'якінченко

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ДЕРЖАВНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ (2014 – ПОЧАТОК 2019 РР.)

Iryna Myakinchenko

Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

ALL-UKRAINIAN COUNCIL OF CHURCHES AND RELIGIOUS ORGANIZATIONS AND STATE REFORMS IN UKRAINE (2014 – EARLY 2019)

In the suggested study the author examines the activities of the Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations aimed to support state reforms in Ukraine in 2014 – early 2019. In this respect, the main proactive guideline of the interfaith body was intended to express its own proposals of ways to improve one or another state reform initiative. Particularly proactive and constructive was the Council's participation in discussing and realization of constitutional, judicial, medical, educational and other reforms. Generally, the Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations in itself acted as a significant social institution of civil society within public consultations on state reforms in 2014 – early 2019.

Keywords: Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations, interfaith dialogue, reforms, civil society.

У новітній період української історії церковно-релігійні організації, перетворившись на важливий соціальний інститут громадянського суспільства, почали брати участь у державотворчих процесах. Відповідна діяльність виявилася особливо конструктивною у рамках діяльності міжконфесійних органів, зокрема Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО). Адже до її складу входять 18 церков і релігійних організацій, які представляють понад 90 % релігійної мережі України. У 2014 р. – на початку 2019 рр. цей міжконфесійний орган через висловлення власних пропозицій долучився до підтримки державних реформ.

Необхідно наголосити, що на сьогодні в історіографії окреслена проблематика лише починає вивчатися. Передусім тут необхідно згадати узагальнююче дослідження В. Токмана, який одним із перших частково піднімає питання участі церковно-релігійних організацій у проведенні реформ¹. Загалом, питання участі міжконфесійних організацій, серед яких ВРЦіРО, у реалізації реформ в Україні фактично не піднімалося і в останніх узагальнюючих дослідженнях, присвячених церковно-релігійному життю України². Відтак, метою дослідження є розгляд участі ВРЦіРО у підтримці державних реформ в Україні у 2014 – на початку 2019 рр.

Церква та релігійні організації, об'єднані у ВРЦіРО, активно долучилися до підтримки проголошених державою реформ, які реалізовувалися в Україні у 2014 – на початку 2019 рр. Між іншим, до складу наглядової ради сформованого в цей час Національного Форуму «Трансформація України» були включені Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет та Верховний

¹ Токман, В. В. (2017). *Соціально значуща діяльність релігійних організацій України в сучасних суспільно-політичних умовах*. <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/relig_org_Ukr-953c2.pdf>. (2019, травень, 20).

² Kozelsky, M. (2014). Religion and the crisis in Ukraine. *International Journal for the Study of the Christian Church*, 14, 3, 219-241; Krawchuk, A., Bremer, T. (2016). *Churches in the Ukrainian Crisis*. Springer International Publishing AG.

Архієпископ Києво-Галицький Святослав Шевчук. Національний Форум «Трансформація України» був створений з метою сприяння координації зусиль громадянського суспільства, влади, опозиції, міжнародних інституцій в розробці й реалізації моделі євроінтеграційного розвитку держави¹. На цих заходах постійно були присутні представники духовенства. На п'ятому Форумі «Трансформація України», який відбувся 26 червня 2017 р., Патріарх Філарет, зокрема, наголосив: «Реформи потрібно робити з любов'ю до людей, тоді це дасть покращення їх життя»².

Під час впровадження державних реформ у 2014 – на початку 2019 рр. церковно-релігійними організаціями найбільш активно обговорювалися конституційна, судова, медична та освітня реформи. При цьому, вони висловлювали бажання, зокрема і перед Президентом України, щоб «під час проведення реформ не покласти надмірний фінансовий тягар на зубожілих громадян». Зазначимо, що вказана позиція духовно-релігійної спільноти, фактично, відбулася у рамках громадського обговорення відповідних трансформацій у державі. Водночас представники ВРЦіРО неодноразово зустрічалися з українськими політиками, відповідальними за проведення реформ, у тому числі й з Президентом України³, для можливого узгодження спільної позиції щодо тієї або іншої реформи. Одну із таких зустрічей 4 липня 2017 р. ВРЦіРО провела з Прем'єр-міністром України. Окрім іншого, В. Гройсман озвучив перед церковно-релігійними діячами «порядок денний реформ Уряду»⁴.

Уже в 2014 р. в Україні розпочалися дискусії, до якої включилася і ВРЦіРО, щодо можливого проведення системної конституційної реформи. У ході обговорення реформи основного Закону України у липні 2015 р. міжконфесійний орган висловив пропозиції поправок до нової редакції Конституції України, які переважно стосувалися свободи совісті та діяльності релігійних організацій. Запропоновані релігійною спільнотою зміни разом із наголошенням обов'язковості збереження в преамбулі згадки про «відповідальність перед Богом» у своїй основі зводилися до введення до тексту Конституції понять: «зачаття» (статті 3, 27), «природна смерть» (статті 3, 27), «релігійні потреби» (стаття 12), «сповідь» (стаття 31), «світоглядні переконання» (стаття 24) тощо. Також висловлювалася пропозиція конкретизації відносин церкви (церков) і релігійних організацій із державою (статті 35, 45), трактування поняття «шлюб» як виключного сімейного союзу між чоловіком і жінкою (стаття 51). При цьому, при збереженості принципового положення про відокремлення церков (церкви) і релігійних організацій від держави відсутнє положення про відокремлення школи від церкви, що наявне у чинній редакції Конституції⁵. Водночас ВРЦіРО пропонувалося наступне доповнення статті 35: «Церкви та релігійні організації вправі засновувати дошкільні, загальноосвітні, позашкільні, професійно-технічні та вищі навчальні заклади зі світською, або конфесійно визначеною системою освіти, за умови їх відповідності державним стандартам освіти»⁶.

Пропозиції релігійної спільноти одразу викликали дискусії і в суспільстві, і у фаховому середовищі. Здебільшого суперечки звелися до питань фактичної заборони, у разі врахування у новій редакції Конституції України відповідних поправок, абортів, евтаназії, одностатевих шлюбів⁷. Вважаємо, що запропоновані поправки в умовах розвитку конституційного процесу мають пройти широке громадське обговорення.

Позиція духовно-релігійної спільноти була чітко висловлена під час дискусії щодо проведення судової реформи. 23 квітня 2016 р. на зустрічі з Президентом України члени

¹ Національний Форум «Трансформація України» (2015). *Головна* <<http://nftu.org.ua>>. (2019, травень, 20).

² Національний Форум «Трансформація України» (2018). *П'ятий Національний Форум «Трансформація України»*. <<http://nftu.org.ua/національний-форум/пятий-національний-форум>>. (2019, травень, 20).

³ ВРЦіРО (2018). *ВРЦіРО закликала Президента до реформи правосуддя і боротьби з корупцією*. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/459-uccro-meeting-president-ukraine-poroshenko>>. (2019, травень, 20).

⁴ ВРЦіРО (2017). *Прем'єр-міністр готовий співпрацювати з Радою Церков на регулярній основі*. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/502-uccro-meeting-prime-minister-ukraine-volodymyr-groisman>>. (2019, травень, 20).

⁵ *Конституція України* (2009). Суми: Соколик Б.В., 10.

⁶ ВРЦіРО (2015). *Пропозиції Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо змін до Конституції України*. <<http://vrciro.org.ua/ua/statements/437-uccro-proposals-for-constitution-of-ukraine>>. (2019, травень, 20).

⁷ Васін, М. (2015). *Суть пропозицій Ради Церков до Конституції*. <https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/60512/>. (2019, травень, 20).

ВРЦіРО закликали П. Порошенка до проведення судової реформи, а також до організації ефективної боротьби з корупцією. Одна із основоположних позицій церковно-релігійних діячів щодо суті реформи судочинства була висловлена в листі Президенту: впровадження принципів незалежності й справедливості у ході реалізації реформи¹. При цьому, перепону на шляху судової реформи, на думку представників ВРЦіРО, є штучно створена несправедлива ситуація вкрай негативного суспільного відношення до суддівського корпусу². Самих же суддів церковно-релігійні діячі постійно закликали бути справедливими під час виконання своїх професійних обов'язків. 20 квітня 2017 р. представники церковно-релігійних організацій взяли участь у засіданні круглого столу «Справедливість у суспільстві. Які рішення суддів будуть справедливими?». Під час заходу, зокрема, обговорювалося поняття «справедливість» та його розуміння суддями в Україні³.

Як бачимо, для церковно-релігійних організацій заклики до проведення судової реформи водночас передбачали і заклики до активної боротьби з корупцією. Ще 25 березня 2015 р. члени Ради євангельських протестантських церков України закликали і суспільство, і вищі органи державної влади України в особі Президента до боротьби з корупцією⁴. Вище уже зазначалося про звернення членів ВРЦіРО до П. Порошенка із закликом як до проведення судової реформи, так і до організації боротьби з корупцією⁵. На необхідності проведення ефективної судової реформи, зокрема і створенні антикорупційного суду, на зустрічі з послами країн «Великої сімки» 6 лютого 2018 р. наголосив головний рабин Києва та України яків Дов Блайх. Його позиція відображала загальну думку церковно-релігійного середовища⁶.

Представники церков та релігійних організацій активно підтримали медичну реформу⁷, ініційовану Міністерством охорони здоров'я України. Уже 1 червня 2017 р. на засіданні ВРЦіРО спільно з в.о. Міністра охорони здоров'я У. Супрун було обговорено зміст запропонованої профільним міністерством медичної реформи⁸. Обговорення медичної реформи стало одним із ключових питань наступного засідання ВРЦіРО, проведеного 21 червня 2017 р. за участі Голови Комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я О. Богомолець. На думку учасників засідання, необхідність проведення реформи зумовлена незадовільним станом системи охорони здоров'я в Україні, її корумпованістю. Окрім іншого, на засіданні ВРЦіРО 21 червня 2017 р. було підняте відносно нове для України питання медичного капеланства⁹. Відзначимо, що раніше позиція ВРЦіРО щодо надання обов'язкової згоди донором на трансплантацію органів й інших анатомічних матеріалів була врахована при прийнятті Законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони здоров'я та трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині»¹⁰. Це у тому числі можна розглядати як позицію міжконфесійних органів у рамках реформування системи медичного забезпечення в Україні.

¹ ВРЦіРО (2018). *ВРЦіРО закликала Президента до реформи правосуддя і боротьби з корупцією*.

<<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/459-uccro-meeting-president-ukraine-poroshenko>>. (2019, травень, 20).

² ВРЦіРО (2016). *Звернення ВРЦіРО щодо становлення справедливості в Україні*.

<<http://www.vrciro.org.ua/ua/statements/465-uccro-statement-justice-court-judge-ukraine>>. (2019, вересень, 08).

³ ІРС (2017). *Судді і служителі Церков дискутували про справедливе судочинство*. <https://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1794%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk>.

(2019, вересень, 1).

⁴ РІСУ (2015). *Звернення членів Ради євангельських протестантських церков України про боротьбу з корупцією*. <https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/59614/>. (2019, листопад, 24).

⁵ ВРЦіРО (2018). *ВРЦіРО закликала Президента до реформи правосуддя і боротьби з корупцією*.

<<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/459-uccro-meeting-president-ukraine-poroshenko>>. (2019, грудень, 20).

⁶ ВРЦіРО (2018). *Посли країн G7 обговорили стан реформ з Всеукраїнської Радою Церков*.

<<http://vrciro.org.ua/ua/events/528-uccro-g7-ambassadors-meeting-kyiv>>. (2019, вересень, 08).

⁷ Токман, В.В. (2017). *Соціально значуща діяльність релігійних організацій України в сучасних суспільно-політичних умовах*. <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/relig_org_Ukr-953c2.pdf>. (2019, травень, 05).

⁸ ВРЦіРО (2017). *ВРЦіРО ініціює скасування загальної перереєстрації релігійних організацій*.

<<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/493-uccro-meeting-registration-statutes>>. (2019, вересень, 11).

⁹ ВРЦіРО (2017). *ВРЦіРО підтримала початок медичної реформи в Україні*.

<<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/497-uccro-supports-medical-reform-in-ukraine>>. (2019, вересень, 11).

¹⁰ ВРЦіРО (2018). *Парламент підтримав позицію ВРЦіРО щодо обов'язкової згоди на трансплантацію*.

<<http://vrciro.org.ua/ua/statements/537-uccro-parliament-transplantation-human-organs>>. (2019, червень, 03).

Однією з найважливіших, на думку церковно-релігійних діячів, реформ в умовах трансформації суспільства мала стати реформа освіти. Таку думку на засіданні 88-ї Генеральної асамблеї Комітету католицької освіти Європи 28 жовтня 2016 р. висловив Глава Української греко-католицької церкви Святослав Шевчук. Він наголосив, що освітня реформа передусім є важливою «для демократизації освіти»¹. У цьому відношенні представники церковних та релігійних організацій закликали Міністерство освіти і науки України у першу чергу змінити так звану «антидискримінаційну експертизу підручників» для системи загальної середньої освіти. Адже це, на їх думку, порушувало основні принципи освітньої реформи. Мова йшла про неприпустимість включення до підручників, як і до освітніх програм, «гендерної ідеології» (відмінної від поняття «стать»), яка розмиває та знецінює поняття «сім'я». На протидію ВРЦіРО закликала Міністерство освіти і науки України впровадити в навчально-виховний процес предметів духовно-морального змісту². Відповідна позиція ВРЦіРО співпадала із їхнім закликом до органів державної влади про недопустимість ратифікації Стамбульської конвенції, у якій одним із головних понять, яке передбачалося впровадити у вітчизняне законодавство, було поняття «гендер»³.

У рамках втілення реформ в Україні представники церков та релігійних організацій також висловлювалися за необхідність проведення реформи системи пенсійного забезпечення, яка б підвищувала рівень матеріального забезпечення пенсіонерів⁴, державної сімейної політики тощо. Зокрема, звернути увагу влади на необхідність реформування системи державної сімейної політики в Україні намагалися 2 червня 2018 р. у Києві учасники всеукраїнської Ходи на захист прав дітей і сімей, ініційованої ВРЦіРО⁵.

Вагома роль ВРЦіРО у реалізації державних реформ в Україні відзначалася на найвищому політичному рівні. 4 липня 2017 р. на зустрічі з ВРЦіРО Прем'єр-міністр України В. Гройсман подякував міжконфесійному органу за підтримку державних реформ і висловив сподівання на подальшу співпрацю у даному напрямку⁶. Вдячність за підтримку державних реформ ВРЦіРО висловлювали й інші українські⁷, а також закордонні політики. Її значний вклад у реалізацію реформ в Україні був відзначений послами країн «Великої сімки» 6 лютого 2018 р. у Києві на зустрічі із представниками міжконфесійного органу⁸.

Отже, церковно-релігійні організації, об'єднані у ВРЦіРО, активно долучилися до підтримки реформ, які проводилися в Україні у 2014 – на початку 2019 рр. У цьому відношенні головний напрямок діяльності міжконфесійного органу спрямовувався на висловлення власних пропозицій щодо шляхів покращення та вдосконалення тієї або іншої державної реформаторської ініціативи. Особливо активною та конструктивною стала участь ВРЦіРО у процесах обговорення й реалізації конституційної, судової, медичної, освітньої реформ.

¹ УГКЦ (2016). Глава УГКЦ: «Україні потрібна освітня реформа для демократизації освіти». <http://news.ugcc.ua/news/glava_ugkts_ukraini_potribna_osvitnya_reforma_dlya_demokratizatsii_osviti_77884.html>. (2019, липень, 07).

² ВРЦіРО (2018). ВРЦіРО закликає МОН привести експертизу підручників у відповідність до закону. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/statements/542-uccro-statement-on-anti-discrimination-expertise-of-schoolbooks>>. (2019, вересень, 09).

³ Довідник для членів парламенту (2014). Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Київ: К.І.С., 56.

⁴ Токман, В. В. (2017). Соціально значуща діяльність релігійних організацій України в сучасних суспільно-політичних умовах. <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/relig_org_Ukr-953c2.pdf>. (2019, травень, 07).

⁵ ВРЦіРО (2018). Хода на захист прав дітей і сімей зібрала у Києві біля 10 тисяч людей. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/539-fotoreport-uccro-family-manifestation-kyiv-ukraine>>. (9 вересня 2019).

⁶ ВРЦіРО (2017). Прем'єр-міністр готовий співпрацювати з Радою Церков на регулярній основі. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/502-uccro-meeting-prime-minister-ukraine-volodymyr-groisman>>. (9 вересня 2019).

⁷ ІРС (2018). Керівник МОЗ Уляна Супрун обговорила медреформу з Радою Церков. <http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1880%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk>. (20 березня 2018).

⁸ ВРЦіРО (2018). Посли країн G7 обговорили стан реформ з Всеукраїнської Радою Церков. <<http://vrciro.org.ua/ua/events/528-uccro-g7-ambassadors-meeting-kyiv>>. (18 березня 2018).

References:

1. Dovidnyk dlya chleniv parlamentu [Handbook for Members of Parliament] (2014). *Konvenciya Rady Yevropy pro zapobigannya nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz cymy yavysshamy*. [The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
2. IRS (2017). *Suddi i sluzhyteli Cerkov dyskutuvaly pro spravedlyve sudochynstvo* [Judges and clergy discussed justified court procedures]. <https://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1794%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk>. (2019, September, 12). [in Ukrainian].
3. IRS (2018). *Kerivnyk MOZ Ulyana Suprun obgovoryla medreformu z Radoyu Cerkov* [Uliana Suprun, the person in charge of the Ministry of Healthcare, discussed the medical reform with the Council of Churches]. <http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1880%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk>. (2018, March, 20). [in Ukrainian].
4. *Konstytuciya Ukrayiny* [The Constitution of Ukraine]. (2009). Sumy: Sokolyk B.V. [in Ukrainian].
5. Kozelsky, M. (2014). Religion and the crisis in Ukraine. *International Journal for the Study of the Christian Church*, 14, 3, 219-241. [in English].
6. Krawchuk, A., Bremer, T. (2016). *Churches in the Ukrainian Crisis*. Springer International Publishing AG. [in English].
7. Nacionalnyj Forum Transformaciya Ukrayiny [National Forum Transformation of Ukraine] (2015). *Golovna*. [Home page]. <<http://nftu.org.ua>>. (2018, March, 1). [in Ukrainian].
8. Nacionalnyj Forum Transformaciya Ukrayiny [National Forum Transformation of Ukraine] (2018). *Pyatyj Nacionalnyj Forum Transformaciya Ukrayiny* [The fifth National Forum of Transformation of Ukraine]. <<http://nftu.org.ua/національний-форум/п'ятий-національний-форум>>. (2018, March, 01). [in Ukrainian].
9. RISU (2015). *Zvernennya chleniv Rady yevangelskyh protestantskyh cerkov Ukrayiny pro borotbu z korupciyeyu*. [Address of the members of the Council of Evangelical and Protestant Churches of Ukraine as to the anticorruption efforts]. <https://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/ecumen_doc/59614/>. (2018, November, 24). [in Ukrainian].
10. Tokman, V. V. (2017). *Socialno znachushha diyalnist religijnyh organizacij Ukrayiny v suchasnyh suspilno-politychnyh umovah* [Socially important activity of religious organizations in Ukraine under current social and political conditions]. <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/relig_org_Ukr-953c2.pdf>. (2018, May, 05). [in Ukrainian].
11. UGKCz (2016). *Glava UGKCz: «Ukrayini potrebna osvitnya reforma dlya demokraty`zaciji osvity»*. [The leader of the Greek-Catholic Church: «Ukraine requires educational reforms to democratize education»]. <http://news.ugcc.ua/news/glava_ugkts_ukraini_potribna_osvitnya_reforma_dlya_demokratizatsii_osviti_77884.html>. (2018, July, 19). [in Ukrainian].
12. Vasin, M. (2015). *Sut propozycij Rady Cerkov do Konstytuciyi* [The essence of the Council of Churches proposals as to the changes in the Constitution of Ukraine]. <https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/60512/>. (2018, March, 1). [in Ukrainian].
13. VRCiRO (2015). *Propozyciyi Vseukrayinskoj Rady Cerkov i religijnyh organizacij shhodo zmin do Konstytuciyi Ukrayiny*. [The proposals of the Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations in regards to the changes in the Constitution of Ukraine]. <<http://vrciro.org.ua/ua/statements/437-uccro-proposals-for-constitution-of-ukraine>>. (2018, March, 01). [in Ukrainian].
14. VRCiRO (2016). *Zvernennya VRCiRO shhodo stanovlennya spravedlyvosti v Ukrayini*. [Address UCCRO as to establishing justice in Ukraine]. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/statements/465-uccro-statement-justice-court-judge-ukraine>>. (2019, September, 08). [in Ukrainian].
15. VRCiRO (2017). *Premyer-ministr gotovyj spivpracyuvaty z Radoyu Cerkov na reguljarnij osnovi*. [The Prime-Minister is ready to collaborate with the Council of Churches on regular basis]. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/502-uccro-meeting-prime-minister-ukraine-volodymyr-groisman>>. (2019, September, 09). [in Ukrainian].
16. VRCiRO (2017). *VRCiRO iniciyuje skasuvannya zagalnoyi perereystraciyi religijnyh organizacij*. [The UCCRO initiates abolishment of total re-registration of religious organizations]. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/493-uccro-meeting-registration-statutes>>. (2019, September, 11). [in Ukrainian].
17. VRCiRO (2017). *VRCiRO pidtrymala pochatok medychnoyi reformy v Ukrayini*. [The UCCRO approved the launch of medical reform in Ukraine]. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/497-uccro-supports-medical-reform-in-ukraine>>. (2019, September, 11). [in Ukrainian].
18. VRCiRO (2018). *Khoda na zakhyst prav ditej i simej zibrala u Kyevi bilya 10 tysyach lyudej*. [March in support of children and families rights engaged about 10 thousand people]. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/539-fotoreport-uccro-family-manifestation-kyiv-ukraine>>. (2019, September, 09). [in Ukrainian].
19. VRCiRO (2018). *Parlament pidtrymav pozyciyu VRCiRO shhodo obovyazkovoyi zgody na transplantaciyu*. [The Parliament backed the position of the UCCRO as to the compulsory consent to transplantation]. <<http://vrciro.org.ua/ua/statements/537-uccro-parliament-transplantation-human-organs>>. (2019, June, 03). [in Ukrainian].

20. VRCiRO (2018). *Posly krayin G7 obgovoryly stan reform z Vseukrayinskoyi Radoyu Cerkov* [The ambassadors of G7 countries discussed the status of reforms with the Ukrainian Council of Churches]. <<http://vrciro.org.ua/ua/events/528-uccro-g7-ambassadors-meeting-kyiv>>. (2019, March, 18). [in Ukrainian].
21. VRCiRO (2018). *VRCiRO zaklykala Prezidenta do reformy pravosuddya i borotby z korupciyeyu* [The UCCRO appealed to the President for reforms of justice and anticorruption efforts]. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/events/459-uccro-meeting-president-ukraine-poroshenko>>. (2019, December, 20). [in Ukrainian].
22. VRCiRO (2018). *VRCiRO zaklykaye MON pryvesty ekspertyzu pidruchnykiv u vidpovidnist do zakonu* [The UCCRO appeals to the Ministry of Education and Science to bring the expertise of textbooks in compliance with the law]. <<http://www.vrciro.org.ua/ua/statements/542-uccro-statement-on-anti-discrimination-expertise-of-schoolbooks>>. (2019, September, 09). [in Ukrainian].